

ALEXA KÁROLY

Király István és a Napló

Nem akarok hamis látszatot kelteni és alakoskodva úgy beszélni Király István Naplójáról, mint ahogy – egyébként – egy figyelemre méltó, egy elhíresült könyv esetében illő és szokásos, azaz a „kívülálló” komolyságával, szakszerűségre törekedve az elemzésben és a lehető legkisebb teret hagyva a személyes ízlésnek az ítéletalkotásban. Király könyvét nem valamiféle szakmai érdeklődésből, hanem merőben személyes kíváncsiságból vettem meg a tavaszi Könyvfesztiválon (igaz: brutális árfekvése, azaz a számomra némileg kétes „ár-érték” reláció miatt hosszabb hezitálás után), bár biztos voltam benne (látatlanban is), hogy a történésznek vagy az irodalomtörténet művelőjének is okkal keltheti föl a figyelmét egy olyan terjedelmes feljegyzésgyűjtemény, amely az 1956 és az 1989 közötti időkről – a Kádár-kor teljes hosszmeteszete! – hoz híreket, egy jelentős szakműveket alkotó hajdani irodalmártól, aki tudvalévően a Rákosi- és Kádár-korszak kulturális politikájának is alakító tényezője volt. Úgy tapasztalom a könyv megjelenése óta eltelt negyedévesi időben, hogy a Naplót véleményező kritikák-ismertetések zöme sem törekszik a „tiszán szakmai” megközelítésre, hanem vállalja, hogy a személyes érdek „kívánalmait” egyeztesse, szembesítse a (politikai) elkötelezettség „parancsaival” Király hagyatéki szövegének minősítésében. Elvileg is ez illik – gondolom – egy olyasféle műfajhoz, ami a maga szeszélyességében keveri a személyes élményeket a külvilág híreivel, a vádat és az önvádat, a hazugságot, a rágalmat, a szerepkényszeres mellébeszélést a lélek nyomorúságának szánni való eseményeivel, a dokumentumot a fantáziával.

Király a tanárom volt, de én nem voltam a tanítványa; utóbb (a hetvenes évek elejétől) kollégám volt az ELTE-n (már amennyire kollégája lehet egy akadémikus tanszékvezető professzor egy tanársegédnek, majd adjunktusnak); sokszor voltunk ugyanabban a szakmai közegben, de a társaságát önként, privát okból soha nem kerestem, egyszer voltam vendég a lakásán, ám eszembe nem jutott, hogy én is meghívjam; és évtizedeken át voltunk jelen ugyanabban a nagyobb kulturális és tudománypolitikai térben is – ő hangadóként (a szónak legszorosabb – mondhatni – „retorikai” jelentésében is), én eleinte jelentékenynek nem mondható hallgató mellékszereplőként, aztán mind határozottabb-kritikusabb véleménymondóként. (Ez a változás – legyen szerény – nem valamiféle önnevelés érdemdús következménye, hanem – alighanem – inkább a változó kor új politikai igényeinek az elfogadása lehetett a részemről.) Ehhez adalékként annyit jegyeznek meg – beszéljünk csak nyíltan – hogy legintenzívebb együttléteink helye, a tanszékcsoporthoz értekezletek mellett, a különböző pártforumok voltak, az egyetemről az Írószövetségi „aktívákon” át, egészen az MSZMP KB mellett működő – ma már meg nem tudom mondani a pontos nevét – kultúr(művelődés?)politikai bizottságig. Ez a fajta kapcsolatunk 1986-ban ért véget, ekkor léptem ki a pártból. Máig is fenntartva: érdemben csak ezeken a fő-

rumokon beszélhettünk a politika, sőt a nemzetpolitika alapvető kérdéseiről – a magyar kisebbségek ügyeitől a kultúra pártirányításának anomáliáin át a felsőoktatás bürokratikus tébolyaiig. De azt is mindjárt hozzá kell tennem, hogy különösebb érdemi hatás nélkül.

Tehát: a Naplót elsősorban azért vettem meg, mert kíváncsi voltam, hogy az a kép, ami bennem kialakult Király Istvánról a kapcsolatunk évtizedei alatt, s ami semmit nem változott halála (1989) után sem, mennyire esik egybe a szerző egyszerre vallomásos-hisztérikus és ugyanakkor intellektuálisan-teoretikusan fegyelmezni próbált önképével. Azaz módosítanom kell-e a véleményemet. Válaszom: nem. A leghatározottabban nem a válasz. Persze most már sok tárgyi ismerettel és legalább ennyi zavarba ejtő személyes elemmel árnyalva. Amik egy jelentős halmaza onnan való, hogy hasonló életutat bejárt kortásaimmal-barátaimmal mostanában gyakran fordult-fordul a szó Királyra és „korára”. S mindenkinek megvannak a maga személyes emlékei, mindenkiben élnek még az indulatok, a nosztalgikus-megértőtől az ádáz morgolódogig. Király Naplójának névmutatójából könnyen kikereshetők a neveink.

Közhely, hogy képtelenség egyetlen jelzővel vagy más ítélethordó nyelvi elemmel leírni véleményünket egy másik emberről. Királyról miket tudok mondani? Brutális egyszerűséggel azt, hogy emberként se nem szerettem, se nem becsültem. Alkalmanként sajnáltam, viszont voltak olyan szakmai mutatóványai, amiket a legjobb szívvel ismertem el, és olyanok is, amikor megéreztem valamit egy számomra idegen személyiség titkaiból. Politikai tevékenységének „vezérfonalával” nem tudtam mit kezdeni (ez nála lényegében a vállalt „folytonosság” volt Rákosiék-Révaiék kommunista hatalomátvételétől lélekben a haláláig), s még azokat a momentumokat is, amiket ő valamiféle „nemzeti megegyezés” jegyében izzadt ki magából, inkább balekságnak gondoltam. Ne feledjem: személyesen soha rosszat nem tett velem – viszont velünk, barátaimmal és mindig „elvi alapon”, annál többet. Ehhez adalékként említem (a Naplóban nincs rá utalás), hogy 1983 vége táján, amikor Aczélék eldöntötték a Mozgó Világ felszámolását, a tanszékcsoport pártgyűlésén ez kemény téma volt, inkább mellettünk, mint ellenünk ment a szó. Nem felejttem Király szenvedélyes felszólalását: a legmélyebb empátiával irányunkban indította monológját, hogy végül a „vitapartnerrel” az „ellenforradalmárig” húzva egy nagy eszmei ívet, minden ponton helyeselje a hatalom gyalázatosságát. Mindazonáltal azt is megjegyzem, hogy ő volt az az irodalomtörténész (számomra Klaniczay Tibor mellett), akit azért kellett mélyen tisztelnem, mert „mindent tudott”. Elméletben is, filológiában is. És javára legyen mondva: ezzel a – minden újra nyitott tudással soha nem hivatkozott, más kérdés, hogy tudása miként épült be műveibe és ezeken át a kor hazai irodalomtudományi gondolkodásába. Azt hiszem – kevéssé. Imponált, ahogy a konzervatív-marxista „értelmezői” világképbe próbált „beépíteni” bizonyos elemeket a strukturalizmusból vagy a recepcióesztétikából. Egyaránt kivívva mindkét tábor ellenállását. Ez a törekvése azért is volt szélmalomharc, mert olvasói ízlésében (ha volt efféle egyáltalán neki és nemcsak elvi alapon szabályozott kánonja) igencsak megrekedt a korábbi szocreál szerzőknél és utódaiknál. Viszont bevörösödő arcú pátoszat nem szenvedhettem,

komolyan vehetetlennek, és hiteltelennek tartottam, írásainak néhány rögzült stílári „akarnoksága” egyenesen irritált. Terminológiát kreált (pl. „a mindennapok forradalmisága”, „mégis-morál”, „megkötöttség-érzet”), metaforizált („elontologizálás”), poentírozva hátravetette a mutató névmást, és szinte kultiválta azt a „keresettséget”, s erre a Naplóban is rengeteg a példa, hogy a „nem – hanem” összetett mondatos szó-pár helyett, a „nem – de” ellentétet használja („nemcsak népszerűsíteni akarom a Szovjetuniót, de barátokat akarok szerezni a magyar ügynek is”).

Zavartan írom ezeket a sorokat, mert nem szokásom az efféle kíméletlenség egy másik – az élők közül már eltávozott – ember sorsának a minősítésekor, annak ellenére, hogy semmi nem késztet a visszafogottabb fogalmazásra. Ma nézve, emlékezve és a Naplót olvasgatva, egy nem túl markáns, de néhány emlékezetes tudományos eredményt hozó, szellemi-politikai irányát nézve (ahogy ő mondta volna) „tévesztett” életút és szánnivaló magánemberi történet áll a Király István név mögött.

Nem tudhatom persze pontosan megmondani, hogy most(anra) ítélek így, vagy már ama régi időkben is így éreztem, most meg csak előre vagy visszavetítem a szigorú véleményt. Szerencsére akad egy írásos „fogódzóm”. Pándi Pál halála (1987. január 19.) után nem sokkal két közvetlen ifjú munkatársa egy interjúgyűjteményt készített a mesterükről. Huszonnégyen kaptak szót a legkülönbözőbb korosztályokból és a legeltérőbb státusokat, meg természetesen politikai szemléletet követve-közvetítve. Ezekben a rendszerváltoztató években nemcsak a hónapoknak, a napoknak is jelentőségük volt. Király is szerepel benne, meg jómagam is. A birtokomban lévő példány szerkesztői dedikációjának dátuma 1990. szeptember 6. A szövegek impri-málása 1989. november-decemberben történt. Azaz: akkor jött létre a könyv, amikor szinte felfoghatatlan nyíltsággal beszélhetett mindenki – ha akart... A lelki, szellemi és politikai felszabadulás pillanata volt ez. Már és még. Királyt 1988 januárjában interjúvolták meg, s 1988 októberében bizonyosodik be tüdőrákja. A betegség éppen úgy a mondatai mögött áll, mint a felkavarodott közélet, melyet ő teljes negativitásként szemlélt, élt meg s egy eléggé – finoman szólva – suta irodalmias hasonlattal újabb magyar „nagyidának” ítélte, éppen úgy, mint 1956-ot. A Rejtőzködő legendárium a maga kivételes kultúra- és politikatörténeti értékét létrejött „kegyelmi idejének” köszönheti. És tudok róla, hogy az interjúk készülése és a nyomdai munkák beveződése közti időt a szerzők arra is felhasznál(hat)ták, hogy módosítsanak szövegükön, akár többször is... Erre nézve ajánlható a mikrofilológia megszállottjainak, hogy a két (vagy ki ismeri a „mögötteseket”, hányféle) Király-emlékezést (idevéve akkor adott interjúit is) hasonlítsa össze. Sőt a könyvből még a megjelenése előtt volt, aki külön publikálta a maga anyagát. Ezt tette Németh G. Béla is (Új Írás, 1989. II.), amire Király a Naplóban két helyen is rendkívül indulatosan reagál. Ebből a második az izgalmas (1989. június 10.): a maga halála utáni „jövőjét” látja Pándi utóéletének negatív megítélésében. Ám a két nevet már korábban is „sorsközösségben említi” (sok évtizedes viszálykodás és kényszerszövetség ellenére): amikor egy kései rádióadás kapcsán (1988. július 3.) kommentálja azt a Domokos Mátyás-esszét, amit Leltárhiány címen az Újhold Évkönyv 1986. 2. száma közölt, s ami őt is, Pándit is

Révai, Darvas, Horváth Márton mellett a magyar irodalom „gyilkosai” között helyezi el, s amely szöveg volt az utolsó beszédtemájuk (a Rejtőzködő legendárium szerint) Pándival, annak végzetes agyvérzése előtt. Mindenesetre – az a jelző, amit itt Királyról mondtam-leírtam, teljes mondatként, az több mint negyedszázados: „Szegény.” S erre most is rábólintok. És utólag mélázva fellapozom Ortutay Gyula gigászi Naplóját, Király nevét két helyen írja le, először 1970-ben (október 18.): Aczél szigorú leminősítése után („elvtelen elvrendszer”, „hisztériás” barátkozásai, „hiába a bajusz”, „az is hogy zsidó” stb.) „X. Y. meséli, hogy az irodalomtörténészek valamely ivásán Király Pista berúgott (Király ismét a nemzeti érzelmek híve), s valami Aczél kedvenct cionista zsidónőnek nevezte (?), mire Pándi magából kikelve elhagyta a társaságot. Aztán Király sírva fakadt. Jeles baráti kör, jeles banda – Aczél baráti köre, ne is beszéljünk róluk...”) Amikor viszont Ortutayt temetik 1978-ban, Király is értékkel, elismerve ugyan a hajdani (1947–50..., az egyházi iskolák államosítása...) miniszter bizonyos emberi pozitívumait, így összegez: tudósként „semmi lényeges nem marad utána... Politikusként lényegtelen volt.”

Természetesen, nem ok nélkül került elő itt a Királyé mellett (sok más helyett is) Pándi, Domokos és Németh G. Béla neve. Azt szerettem volna jelezni, hogy a Király-ügy, amiről persze aligha beszélhetünk, mert efféle nem létezik, csak a zsurnalizmus nevezi most így, nem szimpla szakmai kérdés, hanem korjellemző magántörténet, meghatározó eleme a Kádár-Aczél-féle kulturális politikának. És ennek számos eseménye előttünk, az új bölcsészgeneráció előtt zajlott az ELTE Pesti Barnabás utcai épületének harmadik emeletén. Ha szegényen, ha érdem: ez az U alakú folyosó (kilátással a Dunára, az Erzsébet hídra és a Váci utcára) volt olyan fontos szellemi és politikai fórum, mint a Pártközpont illetékes „emelete”. Szívesen anekdotáznék itt a nevezettekről, meg a többiekről, az öreg Waldapfelről (aki az erdélyi legyezőkötéses könyvborítók tanulmányozása után jutott el az 1919-es kommunista költészet apoteózisáig), az évfolyam előadásain a Leonov–Ázsájev–Bek-féle szovjet regényekkel kínlóddó, de némi halvány iróniát magának olykor megengedő Kardos Laci bácsiról és a minden szoknyalibbenésre heves szuszogásba kezdő „főnökömről”, Tolnai Gáborról, mesteremről, Mezei Józsefről, a Pándi-tanszék környékén elő-előbukkanó Tóth Dezsőről, aki szerzetesi reverendában kezdte tanulmányait, hogy a pártközpontos egyenöltönyben fejezze be életét, atyai barátaimról Bóta Lászlórol és Komlovszki Tiborról, Czine Mihályról, az előadói unalom mélységeiben megtelepedő Szobotka Tiborról, akiről majd lassan kiadott regényei és felesége, Szabó Magda emlékiratai mondják el, ki is volt, Nagy Péterről, akit előttem gyilkosozott le egyik akadémikus társa, az 1956-tól haláláig lakmuspapírként színeskedő Koczás Sándorról (akitől az egyetlen négyesemet kaptam, szegénytől), meg a többiekről, ide véve magát Aczél Györgyöt is („Jé, hát maga volt a harmadik zsidó a Kari darabjában”, viháncoltunk Pap Károly özvegyének felkiáltásán), aki elő-előbukkant ünnepelni, ha valamely főrangú kegyence újabb stallummal gyarapodott, de igyekszem mértéket tartani. (Ha együtt gondolok Pándira, Királyra és Aczélra, mindig a felejtetetlen Illyés-kép van előttem a Kegyencből: az egy hámba fogott lovakról, akiket

a „másik” kényszerít erón felüli teljesítményre – a bakon meg ott a Hatalom, akinek nincs szüksége ostromra, ha ott is van a kezében.) És azt se feledjük, hogy ez a politikai közeg egyben az irodalmi múlt legfontosabb, a klasszikus bolsevista „vörös vonalat” megtestesítő szerencsétlen „kinevezettjeinek” birtoklását jelentette. Királyé volt az Ady-hitbizomány, Pándié Petőfi, Szabolcsié József Attila. Egyszer Szörényi László barátom és évfolyamtársam publikált egy dolgozatot Petőfi katasztrofista utolsó verseiről, ezt Pándi a nagyelőadáson olyan vétekként hozta a publikum elé, mint valami apagyilkossággal élénkített ellenforradalmat.

Első érdembeli találkozásom Királlyal itt esett, a tanzékcsoporti titkárságon, 1971-ben, ahol Sipos Sárika volt az állandóság: Pándi élete első levelét neki diktálta valamikor az ősidőkben, és ő gépelte Király könyveit is; életemben nem láttam ilyen kéziratot: a félbevágott írógép papíron maximum 4-5 szó volt, „hogy könnyen lehessen cserélni”. Tehát: esett – nekem esett. Pár napja írtam egy morózus cikket Pándi Népszabadságában Czine Mihály Szabó Pál-könyvéről. Király magából kikelve: mennyit dolgoztam rajta, hogy Kádár megígérje, elfogadja a könyvet, ha Miska dedikálja neki, és így vissza lehetne hozni őt a párt közelébe, és te erre..., biztosan a Potyi (ez volt Pándi Pál közkeletű neve), aki gyűlöli őt, mert azt hiszi, antiszemita... Stb. Itt pillantottam bele először abba, amit aztán sikerült mélyen megutálnom, miután szerény részese voltam egy darab ideig: a Párt kulturális politikájába. S jóllehet Király Pándi-bérencnek vélt (meg mellette sokan mások is, ha éppen nem Aczél-boy-nak; szerencsére hamarosan nacionalista lettem és antimarxista), amikor kirobbantotta a híres nemzet-vitát, 1973-ban és erős hangsúlyt tett a „szabadságharcos hazaszeretetre” (a „baloldali ezoterizmus” és a „burzsoá szupranacionalizmus” sugalmaival szemben; nincs új a nap alatt, a „látens antiszemitizmus” kódrendszerének „vonatkozásában” – mondom ma) minden lehető helyen és alkalommal kiálltam mellette. Például 1975-ben Mátyás Ivánnal beszélgetve is egy Teleki tér melletti utcácskában baktatva. Ő csak ennyit mondott: „Az egy hólyag.” Sok mindent tudhatott Királyról a daliás ötvenes évekből. 1977-ben írtam egy hosszabb elemzést Irodalom és társadalom című könyvéről a Palócföldbe: ennek ekkor megvolt a maga konkrét-napi kulturális politikai motivációja (Kardos György galád támadása, ki tudja milyen még magasabb intencióval a háttérben), meg kellett védenem (kéretlenül) Királyt, mondta bennem az örök naiv. Pironkodva olvasom a cikk valahogy visszakerült kéziratát a szerkesztő nem éppen hízelgő kommentárjaival: jóhiszeműségem mondatai védhetetlenül patetikusak, bírálatom szánalmasan rabulisztikus. Király soha nem köszönte meg, noha számon tartotta az efféle (ritka...) gesztusokat. A bírálatokat meg annál inkább.

Hogy a személyes élmények sorát gyorsan lezárjam, idehozom két kisebb részletét látogatásomnak Királynál, ama sokak által megrajzolt elképesztő Kossuth téri épületi luxuslakásában, az 1970–80-as évek táján. Nem tudni, hogy került a „semmitlen semmivel” (a Hűz órát író Sánta Ferenc szóhasználatával élve) vidékről fölkerülő lelkesgyerek, egyetemista, hivatalnok, könyvtáros birtokába, ő sem beszél erről, noha szívesen oszt meg intim információkat Naplója (képzeletbeli) olvasójával (néhol

Magyar Márta: Úton, 2017

ugyan mintegy populistán önvádlólag említi, mint „gazdagsága” jelét, aki életét a szegényekért kívánta áldozni: „életformám kínzó tehetetel”, „a kivételezettséget nem lehet elviselni”...); nem kizárt, hogy második feleségével, Landler Máriával kötött házassága révén, 1954-ben jutottak hozzá. Ez a házasság juttatta Királyt ama epitheton ornanshoz, mely szerint karrierje alakulásában nem csekély felhajtóereje volt annak, hogy „benősült a Kreml falába”. Ami kétszeresen is igaz: apósa (Ernö) is ott nyert végső nyugalmat, mint nagynevű fivére (Jenő), bár haláluk helye és módja jelentősen eltért egymástól; a hajdani népbiztossal Cannes-ban végzett a szívelégtelenség, testvérével Butovóban a tarkólövés. Az egyik epizódtörténet Király könyvtártermében éppen ez volt: elmondta, hogy esküvőjük előtt leültek a jövő arával, aki végigbeszélte mit sem tudó vőlegényének, hogy honnan is jött, s hogy mik is történtek a Szovjetunióban a harmincas évek végén. Már erősen benne jártunk a szeszekben, de arra pontosan emlékszem – az „önigazoló” és a mindent átideologizáló Király! –, hogy ő főleg azért nyugodott meg ennek a házasságnak a gondolatában, mert így a népbarát Landler-frakcióval és nem a doktrinér Kun Béla-vonallal került familiáris kapcsolatba... A másik emlék: ülünk a fotelokban és a házigazda fölmutat szemben a könyvespolcra, ahol egymás tözsomszédságában ott sorakozott a teljes Lukács- és a hiánytalan Németh László-életmű. „Látod, ezért élek, ezért dolgozom, hogy ezt a két óriási szellemet egyesítsem a magyarság tudatában.” A lakásból semmi másra nem emlékszem, senki mással nem találkoztam. Feleségével sem, aki egyik barátomat (aféle balos-népi ember, ma is Király híve, egy általa szervezett közös vacsoránk leírása benne van a Naplóban), úgy szokta volt köszönteni, mint „a Landlermari”, hogy „Na, mi újság, kis fasisztám?”. Júlia lányával sem sikerült szót váltanom, aki oly sajátos dramaturgiával távozván a minap az MNB alelnöki székéből, azt vallotta, hogy „Én kétszeresen kisebbségi vagyok: egyfelől, mint zsidó, másfelől, mint református.” A Katalin nevű leány – utólag mondván sem hiányzott –, akinek (miután megtagadja apját) legfontosabb Naplóbeli megnyilvánulása az, hogy faggatja a haldoklót: biztos-e abban, hogy az ő lánya. (Évekkel előbb már rákérdez, hogy az apja valóban Horváth Márton-e, és Király pártutasításra vállalta az apaságot.) Válasz nincs se 1972-ben, se 1989. február 22-én. Alighanem ez a családi háttér is szerepet játszik Király lélektanában.

Király Naplója konkrét szakmai kérdésekkel keveset foglalkozik, fő hangsúlyok alatt a közélet (a bel-, a tudomány- és a kulturális politika) eseményeit rögzíti és azoknak az esetleges személyes kihatásait próbálja elemezni, mindezeket beágyazva élete mindennapjaiba, különös tekintettel az emberi kapcsolatokra. A Napló erős vonalakkal húzza meg azokat a karaktervonásokat, amik Király tanulmányait és politizálását jellemezték a kortársak szemében, és bár személyisége különös vonásaira is vetül fény, nem szabadulhatunk a benyomástól, hogy ez a hatalmas szöveggyűjtemény egyben feldolgozhatatlan lélektani talányok gyűjteménye is. Aminek végső oka az lehet, hogy a szerző nem közli: mi célból vagy milyen okok miatt rögzíti évtizedeken át élete eseményeit, ezekhez kötődő indulatait és gondolatait. Pontosabban szólva: annyiféle motiváció keveredik ezeken a lapokon, hogy lehetetlen besorolni a művet a

hasonnemű privát feljegyzések műfaji változatai közé. És nemcsak az ok meg a cél meghatározatlan, ezeket az olvasói intuíció esetleg némileg pótolni képes, a döntő az, hogy képtelenség egyetlen – akár virtuális vagy spirituális – „célszemélyt” körülhatárolni, „akihez-amihez” a szöveg fordul. Hol megelégszik a pusztá eseményközléssel, néhol ezt objektív hangú kommentárok kísérik, máskor olyan a modor, „mintha” konkrét olvasó(k)nak üzenne (Uram bocsá’ – a kor paranoiája..., közéljük véve az esetleges titkos „szolgálati” olvasókat is...), olykor feltételezhető, hogy egy valamikori-majdani életrajz előmunkálatai folynak a lapokon, és – amik a legtöbb lélektani izgalmat hozzák, azok – a szigorú önelemzések, olykor afféle magán-paranesisekbe torkollva, sőt előfordul, hogy még valami „felettes ént” is szerephez juttat: második személyben szól önmagához. Különös – egy kemény politizáló bekezdés után hirtelen átvált a szöveg mellverdeső gyónásba, majd moralizáló maximákba... (Amiket persze a naplóról nemigen fogad meg...)

Mielőtt megpróbálnám – a magam amatőr, de talán empatikus módján – összefogni a Napló szétágazó tartalmi szálait, politikai üzeneteit és pszichológia különlegességeit, próbáljuk meghatározni Király irodalomtudományi munkásságának fő jellegzetességét. Nem a szűkebb szakkérdéseket hozva ide (kapcsolata tudományos iskolákkal, műelemző módszerekkel stb.), hanem egyszerűen szólva azt, hogy „mi végre” foglalkozott egész életében az irodalommal. Az irodalom számára nem élményforrás volt és nem is valami tudományos terepnum anyaga. Ebben rokon politizáló kor- és szaktársaival. Ady, Móricz, Németh László vagy – élete végén – Kosztolányi üzenetforrás volt, akiknek „mához szóló híreit” hol szolid szakmai esz-közökkel, ám nem ritkán ideológiai-metaforikus „ráfogásokkal” kellett előhoznia. És ez számára nem csupán valamiféle „lukácsista-révaista” elkötelezettség lehetett (az is persze, de még mennyire), hanem alkati tulajdonság is, amivel ő teljes mértékben tisztában volt. „Egy gyengeségem érzem – írja -: az ösztönösen alakuló dolgokat a végén mindig koncepcióba rántom.” Így ír ifjan, és így élete végén: „... a valóság fölött elbeszélő ideológia. Ennek én vagyok a dokumentuma.” Korkövetelmény volt ez, ismétlem, ezt sulykolta minden „élenjáró” oktatónk, az idő múlásával csihadva némileg, de oly pátoszos eréllyel senki, mint Király (és olyan szigorú egyszerűsítésekkel senki, mint Pándi). Élete utóján sok filmet néz moziban és televízióban, és mindet rögvest elemzi: mintha csak ideologizáló hajlamát tornásztatná...

Ma már aligha akad olyan Mikszáth-kutató, aki Király 1952-es monográfiájának filológiai újdonságait, anyagfeltáró munkáját számon tartaná: vagy már tudomást se vesznek róla, vagy a tudományos marxizáló sematizmus elrettentő példájaként említik a könyvet. Nem tartom most dolgomnak a szakmai rehabilitációt, pedig a tudománytörténeti igazságosság ezt valamelyest indokolná, elismerve persze a szóhasználat irritáló avíttóságát néhol. Király utólagos kommentárja viszont nagyon is meglepő: azt állítja, hogy a monográfia a „kétfrontos harc” jegyében született. Durván egyszerűsítve: mintha a Mikszáth-életmű csak egy politikai allegória anyaga és ürügye lett volna... És ugyanezt tapasztaljuk Király több évtizedes Ady-búvárlatainál is. Ezek „genézise” valahol az 1956 utáni konszolidáció közegeiben jelölhetők meg és szorosan

igazodnak a későbbi évek ideológia hullámveréseire, sőt azok némelyikét éppen Király szakmunkái – szakmunkának álcázott ideológiai kiáltványai – provokálták ki. Belejártszik pl. a századelős Ady-mű elemzésébe a „harmadik világ” problematikája a hatvanas években éppen úgy, mint a magyarországi nemzetpolitikai viták egyes szakaszai. Olyannyira, hogy a politikai aktualitásokhoz való kényszeres igazodás miatt a szerző még munkájának időrendjét is megszakította. Végül éppen Ady középső, 1912–14-es pályaszakaszának elemzése nem készült el, aminek valamiféle (fellengzős) metaforája „a prométheuszi ember” lett volna. (Ha „anyagidegennek” is ítéljük Király állandó rögeszmés „ideologizálását”, korántsem mondhatni, ismétlem, hogy az „koridegen” volna. Éppen ellenkezőleg: hány és hány lexikon meg egyéb történeti szintézis torzóját tudnánk felsorolni a hatvanas évektől, amiknek sorsát az aktuálpolitika törte derékba. A Király István által szerkesztett Világirodalmi Lexikon – és ezt is érdemei között tartjuk számon – a befejezett kivételek közé tartozik, bár az 1970-es A-Cal kötet értelmezői és értékelői tónusa meglehetősen eltér az 1996-ban megjelent záródarabétól.)

Eltekintve Király sok-sok tudományos-kritikai értekezésétől, a harmadik fő kutatási témára érdemes erősebben figyelni. Ennek a munkának eredménye egy formátumos Kosztolányi-könyv. Alighanem ez a csúcsa pályájának, remek szakmunka és ugyanakkor talán ad eligazító szempontokat szerzője habitusának megértéséhez is. Magánvéleményem, kifejtteni hosszú lenne, hogy a magyar modernizmus kutatása érdembeliebb eredményeket hozott volna, ha azt a fajta komplex történeti és teoretikus elemzési „technikát” tartja szem előtt, mint ez a Király-könyv, akkor semmiképpen nem emelődött volna a posztmodernitás csúcsára, s vált volna minden későbbi epikus fejlemény kanonikus előzményévé az Esti Kornél... Király életének nagy rejtélye, amiről tárgyyszerűen sehol nem beszél, az a „fordulat”, ahogy kelet-magyarországi, vidéki, Sárospatakon szocializálódó, a német nyelvnek (csak?) elkötelezett, református lelkészgyerekből az lett, aki. Hajdani ingerült averzióm velem szemben valószínűleg ebből a csalódásból táplálkozik: élete egy sokkal nemesebb pályáivét is leírhatott volna. A Kosztolányi-könyv sem magyaráz, csak valamelyest motivál. A háború utáni évek különös dekadens mélyvilága volt az Eötvös kollégista Királynak időleges terepe, egy világból kivonuló-kivetett baráti kör, merő narcizmus, sötétség, amelynek Kosztolányi különös fia volt a központi alakja. (A romos Pestnek ez napfénytől elhúzódó világa – szemben az „újjáépítés” heroizmusával – nem keltette fel a kortörténészek figyelmét, noha Szobotkától Sarkadiig, és Mészölytől Bereményiig volna mit összeszedni.) Király a Kosztolányi-könyvet 1984-ben hozza tető alá, de már 1977-ben így ír: „Az Esti Kornél-érzés most közkeletű: a dionüszoszi léleknek nagy vonzereje van az apollói lélekkel szemben...” És ez a vonzódás ott lappang minden szervezett civilizáció mélyén és számos viselkedési formát provokálhat ki. Királynál a döbbenetes, élete végéig megingathatatlan döntést, hogy kommunista lesz, ennek minden nyomorúságos, olykor gyalázatos következményével. Amikor számon kéri tőle egészen bizarr kötődését az ötvenes évekhez (a szocialista „kontinuitás” varázsigeje alatt) ezt mondja: „Számomra morális megrendülést a polgári világból

való kiszakadás jelentette, s nem az ötvenes évekkel való szembefordulás.” De ennek a „kiszakadásnak” a lélektani hátteréről mit sem tudunk. Mindenesetre élete végén – meakulpázásnak nyoma sincs – vissza-visszatér ide. Pl. a (később rendszerváltótatónak bizonyuló) ellenzék „etikai anarchizmusában” valahai önmagukra ismer, csak – teszi hozzá, mintha pódiumon állna – „akkor” előttük nem állt ott egy „másik” világ lehetősége...

Király hajlamos volt arra, hogy nyilvános szereplésekkor engedjen a szavak öngerjedésének, némely fellépésekor mintha a szerep önéletre kelt volna, az ágens takarta a színre lépő alakot. Bármily felfoghatatlan: a „kommunista” szerepe az, ami „hibátlanul” működik, minden világpolitikai fejlemény ellenére, még hozzá a magánbeszéd szikáran intim díszletei között is. Schol gyanús jelek, kompenzációs mozzanatok. Magának beszél magáról. A Napló első mondata ez 1956 májusában: „Rám tört a taggyűlés előtti riadalom.” Azután: „a kommunizmus az emberiség jövője”, „ha nincs ott az ember mögött a párt, nem lehet jól dolgozni”, „a Szovjetunió mellett vagyok, mert a szocializmus és Magyarország mellett vagyok.” Értesíti (önmagát?, valami elképzelt hívó olvasóját?), hogy az ő igazi születésnapja április 4. Vagy: „Mellettünk érvel az egész történelem.” Ilyesféle mondatokat az ötvenes éveket utóbb feldolgozó filmek is szégyelltek kimondani... Ezek a mondatok adalékok egy örökké „szolgálatos” személy alkatrajzához, ám ezeknek a mondatoknak megvolt a maguk „valóságfedezete” – sajnálatos módon. A Naplóban is vannak példák olyan tetteire, amiket a civil morál megengedhetetlennek tart, és semmiféle politikai érdek nem írhat fölül, legfeljebb a súlyos egzisztenciális, netán fizikai kényszer. Esetében ilyenről nemigen volt szó. Az ember nem jelenti föl íróársát pl., mint ő Hubay Miklóst, nem helyeseli párttagként sem az 1968-as csehszlovákiai bevonulást, és egy Ady-előadás előtt nem mérlegeli, hogy kimondja-e: igazságosnak tartja az első világháborús román területi követeléseket... Ami számomra akkor felfoghatatlan volt, ma meg továbbra is értelmezhetetlen, az az, hogy mindenközben hogyan tekinthették őt egyes „népies” körök a maguk szószólójának, őt, aki ezt állítja büszkén az 1958-as „népi írókat” megbélyegző párthatározatról, hogy „A szellemi atyja az egésznek én vagyok.” Tudom, persze hogy tudom, miféle kultúrpolitikai tevényben kellett evickélnie az irodalomnak és a magyarérdékű nemzetpolitikának 1945-től a rendszerváltásig, de bizonyos megnyilvánulásokra ez sem adhat felmentést, vagy legalábbis nem oldhat meg elemi ellentmondásokat.

Egyetlenre hadd utaljak még, a legzavarba ejtőbbre. Mindenki tudott arról, hogy Király a főszerkesztője a hetvenes évek elejétől haláláig a Szovjet Irodalom című lapnak, a moszkvai Kutuzov proszpekten szerkesztett folyóirat magyarországi mutációjának. Tudtuk, de ezt senki nem vette komolyan, a lapot senki nem olvasta, ott porosodott a többi hasonló „szovjet” lappal együtt némely fogorvosi várószobákban, úgy is mint a KGB-gyanús Siklósi Norbert Lapkiadás portfóliójának (hol volt még akkor ez a szó?) érdektelen részeleme. Úgy láttuk, Aczél ajándéka volt ez hívének és folyamatos bedolgozójának, „legyen főszerkesztő Király is”, ám rögvest alázzuk is meg, hogy Pándi Kritikája, vagy Ferencünk (Juhász) Új Írása mellett ne lehessen

konkurencia. Ma már azok a „harcok” is érdektelenek, amiket a magyarországi szerkesztőség folytatott a moszkvaival, némi szerkesztői szabadság eléréseért. Ami viszont a döbbenetes, az Király elképesztően intenzív „szovjet” kapcsolatrendszere. Mondhatni: beágyazottsága. Ezt pedig hazánkban a reformkori „pánszláv veszély” riadalma óta, nem övezi különösebb rokonszenv. Az talán még a világpolitikai mozgások téves értelmezése vagy akár a politikai szervilizmus számlájára írható, ha valaki azt hirdeti (bár ez a naplós magánbeszédben eléggé bizarr), hogy a SzU léte a világkommunizmus végső győzelmének a garanciája (1956 és 1968 után...), vagy efféléket, hogy „az emberekkel meg kell szeretetni a Szovjetuniót”. Teoretikusan azonban aligha összeegyeztethető a „Nagy Testvér” iránti érzelmi és politika elkötelezettség a Király által évtizedeken át sulykolt „kurucos, szabadságharcos” örökséggel, mint magyar nemzetpolitikai ideállal. Aligha kell ezt egyáltalán indokolni. Ám ami a „beágyazottságot” illeti: kíváncsi volnék, hogy a Király mögött alkalmilag felsorakozó „mezei hadak” mit szóltak volna, ha tudnak állandó utazgatásairól a Szovjetunióba, megjelenéseiről-társalgásairól a szovjet követségen, vallomásos-áhitatos megnyilvánulásairól, az onnan jött látogatók tömegeiről. Tele vannak a Napló lapjai Zsennyákkal, Jurijokkal, Olegekkel, Ludmillákkal (Lenocskákkal), Nágyákkal (Nagyezsdákkal)... Írók, szerkesztők, politikusok, akikkel beszélgetni kell, akik „érdeklődnek”, akikkel nemcsak előnyös, de élvezetes is az együttlét... És köztük – a rokonok. Király nemcsak a Kreml falába nőszült be, hanem – végső soron – az 1919-es Kommün félmagyar-félszovjet emigrációjába is. Megrendítő adat, hogy Királyné legjobb barátnéja egy bizonyos Barta Istvánné Rabinovics Nagyezsda, évtizedekig Kádár titkárságvezetője és orosz tolmácsa – hányszor láttuk ott szerénykedni a tévéhíradóban fessen-szökén fél lépésnyire néhai országvezetőnk és Hruscsov (Brezsnyev stb.) között... Az ember – gondolom – aligha maradhat teljesen „intakt” magyar patrióta egy ilyesféle közegben. És még innen (is) tovább bomlik két szál. A „félmagyar-félszovjet” nemzeti genézis-identifikáció bizvást bővíthető a „félzsidóval”. Király politizáló életművének ez az egyik legkényesebb pontja. Az Aczél-féle kulturális nyilvánosság mögöttes tartományaiban oly virulens zsidóellenesség, illetve másfelől az olykor felettebb agresszív és provokatív szorongás az antiszemitizmustól, nos, ennek a közhangulatnak Király mindig is kitüntetett személye volt. Harsány filoszemitizmusa ellenére baráti körének egy jelentős részhalmaza, illetve ideológiai munkáinak némely hangsúlya folyamatosan az antiszemiták között tartotta számon a vele nem rokonszenvezők körében. De néha egyszerűen a sértettség a szóválasztó: 1970-ben, valamiféle hajszát érzekelve, a „zsidófasizmus” jön a szájára az Élet és Irodalom jellemzésére, amit a – mondjuk – „liberális” érzékenység soha nem felejt és nem is bocsát meg. S ide, a sokszoros skizofrénia eme ingoványába fut ki – minden alkalmi szövetségkötés ellenére – az Aczél-féle cipollai negédességgel manipulált Király-Pándi viszony is. A Napló alapvető és tömeges információkat hoz erről a mérgezett közéleti szegmensről. Amely a rendszerváltás demokráciájában a tudományos és médianyilvánosságot is beterítette. A másik idevágó súlyos elem: 1956 megítélése. Ami szintén egy több évtizedes „akaratlagos” politikai döntés eredménye és számos lehangoló ténnyel szolgál a szövegben.

És: a viszonylagos elfogulatlanság sem talál felmentést a Napló utolsó szakaszainak történéseire. Ennek záródarabja egy vacsora Bächer Mihályéknál 1989. június 16-án. „A 'nagy család' hangulata vonzó, összehoz bennünket a 'nagy nap' együttes elutasítása. A balkániságát közösen érezzük...” Sapientia sat. Ezután már csak két nap feljegyzései jönnek a Naplóban és talán ha négy hónap következik a naplóíró életéből.

Király István Naplója a személyükben nem érintettek, azaz a legújabb generációk számára pusztán történeti forrás, aminek emlékei-tudósításai-pletykái nemcsak a Kádár-féle konszolidáció belpolitikai folyamatait rögzítik a maguk gazdag és termékeny szubjektivitásában, hanem a korszak „kollektív lelkeségéhez” is adnak megszívlelendő ismereteket. A múlt időben mind rejtélyesebb Atlantiszként él ennek a korszaknak a Magyarországa a mesélésre még képes és hajlamos idősebb generációk történeteiben és az esetleg érdeklődő ifjak megértő figyelmében. Most a Napló alkalmi értelmezőjeként mintegy „köztes státusból” hadd zárjam mondanivalómat azzal az állítással, hogy a Naplóíró személye és személyisége is korjellemző „adalék”, és ha nem is tudok választ adni (immár korosabban, mint az, aki a Napló utolsó lapjait kikinlódta a haláltól) sok lélektani rejtélyére, abban biztos vagyok, hogy ez a szerep, amit Király István mutat fel a képzelt jövőnek csak egy olyan politikai rezsim és nemzeti morális közállapot idején jöhetett létre, mint ami Magyarországon több mint három évtizedig fennállt – egy mindent kockára tevő és levert, tehát mindent elvesztő nemzeti forradalom után. A mű értelmezéséhez, referenciális értékéhez – ha arra nem is tudunk választ adni, hogy „kinek szól a szöveg” – talán közelebb visz, ha végezetül azt próbáljuk végiggondolni, hogy a szerzőnek mi is a viszonya saját szövegéhez. Ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy mi is a viszonya a saját életéhez. Szerep és önazonosság. Király egyszerre volt rendkívül világos szellem és elvarázsolt, elveszett lélek. Számos helyen elemzi hibáit, néhol oly szigorral, amire a legelvadultabb ellenfél se képes, olyanokat ír le, amit az ember önmagának is szégyell beismerni. Nagyképűség, hangoskodás, féltékenység, sértődöttség, őszintétlenség, hiúság... „Van egy titkos pillantásom: körülnézek, hogy lássam, észrevették-e a többiek, milyen okos vagyok.” Van benne olykor erő az önreflexióra, de nyoma nincs benne a kedélyességnek, a humornak, és az öniróniának. És ami a legfontosabb: tisztában van szerepével. Azzal, hogy Aczélt szolgálnia kell, de az őt soha nem fogadja el. (Okkal vélhetjük, hogy Királynak nem kevesebb mondata hangzott el Aczéltól a pódiumon vagy íródott mindenféle kollektív testületek hivatalos irományaiban, mint saját neve alatt.) A „lakáj” és az „inas” szó is tollára kerül, ám ahelyett hogy felszámolná ezt a konfliktust, az „ideológiába” emeli fel, hogy morálisan igazolhassa. Nem Aczél a fontos, hanem az „ügy”... Odáig azonban soha nem jut el, ahova Illyés már emlegetett „kegyence” – akinek egyetlen dilemma határozza meg a sorsát – meddig lehet szolgálni a (magát olykor „népbarátnak” álcázó) zsarnokságot. Hol az a pont, ami után „nincs tovább”. (De hát nem erről – is – szóltak a rendszerváltozás előtti magyar évtizedek? A „népben-nemzetben” önmentő és altruista, hősi és csökött etikája?) És persze az is világos Király számára (ha a pillanatnyi önszuggeszció nem hazudik éppen mást),

hogy képtelen lemondani a „hatalomról”. Ami ugyan tökéletes komfortot jelent, de soha nem igazi hatalmat, legfeljebb hatalom közelséget. Néhol megrendítő önnön helyzetértékelése. „Nincs egy olyan írói csoport, melynek szüksége lenne rád” (1963); „Úgy érzem, nincs önazonosságom, az alapoktól kell felépítenem magam” (1978); Ekkortájt Illyés ezt mondja neki, ő meg lejegyzí: „Itt az idő, hogy felnőj. Meddig akarsz még kiskorú maradni?”; „A tanszék részéről is bántó idegenség...” (1985); „Azon töröm a fejem, vajon mi lehet az oka, hogy engem nem tisztelnek az emberek” (1987)... Szánalmasan pontos mondatok. Okkal szánhatjuk Király Istvánt, ha szerepét elfogadhatatlannak is tartjuk – az időben visszavetítve is. Komoly erőfeszítést igényelne – nagyon kevesekben észlelhető rá a hajlam – hogy tudományos életművét a valódi értékek tiszteletének a jegyében vizsgálja végig. Előttem az asztalon a Napló mellett az összes többi „Király”. A Hazafiság és forradalmiságot lapozgatom és azon merengek, hogy miért is dedikálta ezt nekem, „baráti üdvözzel”. Aztán beleolvasok – áradnak az émelyítő „kádárista” vallomások és meg-megvillan egy tűpontos mondat valamelyik Ady-versről... És a bibliográfia – naprakész angol és német (és orosz) szakirodalommal. Aztán kinyílik újra – Lenin „még a halála előtt napon is ’gyengéden gondoskodik másokról’”; Lenin „akiben jelen volt a közelre nézés humanizmusa”...és „az olyan hősök is, mint például Vampilov Tavaly nyáron Csulimszkban c. darabjának fiatal kiszolgálónője...” Teremtő Isten – ekkor és ebben éltünk...

És legvégül: ha egyetlen szót kellene Király nevével társítanom (jól tudván, hogy azért ez sok mindent nem indokol meg) – a „megfelelés” volna ez a szó. A megfelelés kényszere. Megfelelni a hatalomnak, a családnak, a szakmai presztízsnak, az álnok korszellemnek, a hamisan erőszakos ideológiáknak, az ellenfeleknek. A megfelelés – ha egy egész életre szól – egyenlő a szolgálat és az igazodás önfelszámoló balekságával. Ami a hazugságot igazságnak állítja és fordítva. Csak hát eljön a pillanat, amikor az ember köteles végre „megfelelni” saját halhatatlan lelkének is... Csak erről a naplónak már nincs módjuk beszámolni. A Naplót záró jegyzet így végződik: „Amikor végső stádiumba jutott, érezte, hogy szellemi ereje lankad, hallgatást erőltetett magára, szótlannul feküdt betegágyában, senkivel sem beszélt...”